

SPONTANICZNE, UŁOMNE, POWSZEDNIE, ULOTNE. NAJNOWSZE BADANIA NAD NARRACJAMI

**MATTI HYVÄRINEN, MARI HATAVARA,
LARS-CHRISTER HYDÉN (RED.),
*THE TRAVELLING CONCEPTS OF NARRATIVE***

Tomasz Hen-Konarski
European University Institute

„Na świecie wszystko jest baśnią, ale zarazem wszystko jest też prawdą”, stwierdził na zebraniu towarzystwa Proswita, które odbyło się w 1879 r. w Złoczowie, ojciec Danyło Taniaczekwycz, greckokatolicki ksiądz i ruski działacz oświatowy. Obserwacja tego wschodniogalicyskiego duchownego na wielu poziomach koresponduje z tezami zawartymi w tomie przygotowanym przez Mattiego Hyvärinena, Mari Hatavare i Larsa-Christera Hydéna. Przede wszystkim pokazuje ona, że próby opisanego wymiaru ludzkiego doświadczenia nie są wcale wyłączną własnością wąskich środowisk badaczy, które pojawiły się w ciągu XX w. Przewyciężenie tych granic jest zaś jednym z głównych celów deklarowanych przez wydawców tego interesującego zbioru.

U źródeł tomu leży symposium przeprowadzone co prawda w Londynie, ale pod auspicjami fińskich instytucji naukowych. Ten dość specyficzny kontekst odcisnął silne piętno na zawartości książki: choć wyraźna jest dominacja badaczy afiliowanych przy jednostkach anglojęzycznych, to aż pięciu spośród czternastu autorów związanych jest z fińskimi uniwersytetami, dwóch innych pracuje w Danii i Szwecji. Odkładając na bok kwestie organizacyjno-finansowe, jest to świadectwem istotnego miejsca zajmowa-

nego przez literaturoznawców i filozofów z Finlandii na mapie europejskiej humanistyki.

Pomimo tego przytłaczająca większość przywoływanej literatury naukowej i argumentów jest typowym przykładem anglojęzycznego mainstreamu naukowego, łącznie z charakterystycznym uprzywilejowaniem pieczołowicie wyselekcjonowanego kanonu *French theory*. Spoza tego banalnego zestawu częściej wspominani są tylko rosyjscy formalści, Bachtin oraz Wygotski (jedynie dla porządku można odnotować przywołanie jednego artykułu Piotra Sztompki). Również poszczególne kazusy badawcze są osadzone w kontekście anglofrankofońskim. Uderzająca jest nieobecność przedstawicieli kultur hiszpańsko- i portugalskojęzycznych. Chwalebnyymi wyjątkami są tu tekst Olivii Guaraldo poświęcony rozwiniętej we Włoszech praktyce kształtowania feministycznej *autocoscienza* oraz artykuł Jarmili Mildorf na temat narracji w drugiej osobie, w którym zauważa ona ograniczenia narzucone przez eurocentryzm i stara się je przewyciężyć, analizując powieść francuskojęzycznego (co poradzić) pisarza (Ahmadou Kourouma) z Wybrzeża Kości Słoniowej. Niemniej są to tylko dwa wyjątki potwierdzające ogólną regułę. Dlatego z dużą rezerwą należy przyjąć optymizm Andreei Deciu Ritivoi, która chciałaby widzieć w recenzowanym zbiorze świadectwo tego, że badania nad narracjami stały się już przedsięwzięciem prawdziwie globalnym. Jak to często bywa, przymiotnik „globalny” oznacza tu przekroczenie północnoatlantyckiego stawu, co trudno dziś uznać za godzien odnotowania wyczyn.

Deklarowanym przez autorów celem jest opisanie tego, jak pojęcie narracji podróżuje między dyscyplinami, co się z nim dzieje w momencie przekraczania granicy i osiedlania się w nowej przestrzeni pojęciowej i jakie koszty są przy tej okazji ponoszone. Nawiązują oni do wydanej na początku XXI w., a niedawno przetłumaczonej na polski pracy Mieke Bal *Wędrujące pojęcia w naukach humanistycznych*. Przed wszystkim chodzi tu o nieuniknione transformacje związane ze zmianą kontekstu: nagle element większej całości, którego znaczenie wyznaczały w dużym stopniu jego relacje z pozostałymi jej częściami, zostaje zastosowany w zupełnie innym środowisku, gdzie te dawne związki już nie są obecne. W dobie interdyscyplinarności takie transfery są na porządku dziennym, ale badacze nie zawsze są w pełni świadomi tego, że tego typu podróże nie pozostają bez wpływu na znaczenie poszczególnych pojęć. Innymi kosztami towarzyszącymi tego rodzaju wędrówkom są też po prostu nakład czasu i wysiłku intelektualnego, które badacze winni zainwestować w opanowanie podstaw nauk, z których zapożyczają przydatne dla nich pojęcia. Auto-

rzy zbioru postanawiają zmierzyć się więc z dynamiką przemian i wieloma tożsamościami pojęcia „narracja” oraz jego pochodnych, wierząc, że posługiwanie się precyzyjnymi i przejrzystymi pojęciami jest warunkiem koniecznym do osiągnięcia rzeczywistego sukcesu w przedsięwzięciach interdyscyplinarnych. W zasadzie trudno się nie zgodzić z takim postawieniem sprawy, choć z drugiej strony w podejściu tym sporo jest naiwnego pozytywizmu: pomyłki i nieporozumienia są w naukach humanistycznych nieuniknione i stosunkowo częste, nieraz też wprowadzają do debaty nowe aspekty i treści, ostatecznie przyczyniając się do wzbogacenia interpretacji.

Książka podzielona jest na trzy części oraz wprowadzenie sygnowane nazwiskami trzech redaktorów i refleksje końcowe autorstwa Andreei Deciu Ritivoi. Część pierwsza zatytułowana jest *Exploring narrative turns* i poświęcona historii intelektualnej pojęcia/pojęć narracji w ostatnich dekadach w różnych kontekstach dyscyplinarnych. Artykuł socjologa Mattiego Hyvärinena (Tampere) jest w zasadzie rozwinięciem wstępu i swoistym manifestem programowym tomu. Hyvärinen podkreśla wielość i zmienność znaczeń mogących się kryć pod etykietą narracji w różnych kontekstach, krytykuje też uznane modele opisu i analizy narracji (m.in. Haydena White'a) za ich wąsko pojętą normatywność i elitaryzm, które wykluczają całą gamę zjawisk niepasujących do z góry przyjętego wzorca. Autor przedstawia pojęcie narracji jako (nawet nieco zbyt) pojemną metaforę. Rozdział zamyka analiza powieści Iana McEwana *On Chesil Beach* (2007), która pokazuje, jak jednostki ludzkie na gorąco reinterpreterują swoje życie tak, by dało się je opowiedzieć jako sensowne i spójne opowieści, a przede wszystkim, że nigdy im się to do końca nie udaje.

W następnym tekście psycholog i etyk Mark Freeman (Massachusetts) stwierdza, że zdolność do konstruowania narracji jest fundamentem istnienia człowieka jako osoby. Dla poparcia tej tezy streszcza on w porządku chronologicznym argumenty Paula Ricœura, następnie zaś analizuje przypadek własnej matki dotkniętej demencją. Autor twierdzi, że z początku rozpad zdolności narracyjnych i jednostkowej osobowości niesie obietnicę swobodnego wyzwolenia, po którym następuje jednak etap kompletnego zagubienia w świecie pozbawionym „porządku, organizacji, znaczenia”, za to pełnym strachu i niepokoju.

Autorka kolejnego tekstu, politolożka Olivia Guaraldo (Weronia), odwołuje się do interpretacji *Kondycji ludzkiej* Hannah Arendt autorstwa Adriana Cavarero. Niemiecka myślicielka wskazuje, że to właśnie opis czynów danej jednostki ustanawiał ją jako kogoś wyjątkowego, a nie po prostu

kombinację powtarzalnych cech, czyli coś. Wychodząc z tego rozpoznania, Guaraldo przywołuje działające w latach 70. XX w. feministyczne grupy *autocosienza*, w ramach których działaczki opowiadały sobie nawzajem swoje historie, co pomagało im uświadomić sobie polityczność swojego jednostkowego doświadczenia i ustanowić siebie same jako obdarzone plcią podmioty polityczne. Guaraldo wskazuje, że ogromne znaczenie miał tu wspólnotowy charakter procesu narracyjnego: to, że poszczególne uczestniczki nie tworzyły swych historii w samotności i oderwaniu oraz że mogły zobaczyć siebie same opisane przez kogoś innego, niczym Odyseusz, który zapłakał, usłyszawszy dzieje swego życia w formie relacji historycznej.

W krótkim tekście literaturoznawca Paul John Eakin (Indiana) przedstawia zwięzłą autobiografię intelektualną, koncentrując się na swoich doświadczeniach z różnymi wersjami pojęcia narracji. Odwołując się do prac m.in. Antónia Damásia, George'a Lakoffa i Marka Johnsona Eakin sugeruje, że konstruowanie narracji, podobnie jak użycie metafor, może być fundamentalną cechą natury ludzkiej związaną z homeostazą ciała w środowisku i umożliwiającą ustanowienie jednostkowego „ja”.

W artykule zamykającym pierwszą część zbioru komparatystka Hanna Meretoja (Tampere) nie stawia tez aż tak śmiałych jak Paul J. Eakin. Proponuje za to historię intelektualną procesu, w wyniku którego narracja stała się pojęciem tak ważnym we współczesnym rozumieniu świata. Meretoja zarzuca jednak swe sieci szerzej niż Matti Hyvärinen i bierze pod uwagę nie tylko literaturę naukową i filozoficzną, ale też piękną z okresu po II wojnie światowej, co prawda głównie francuską. Pokazuje ona, jak ocena narracyjnego charakteru przeżywania rzeczywistości przez człowieka uległa diametralnej zmianie: od oskarżycielskiej demaskacji i prób stworzenia form wyrazu, które wolne byłyby od narracyjnych „wypaczeń” (Sartre, Robbe-Grillet); przez celebrację narracji jako jedyne go sposobu nadania światu, życiu i „ja” jakiegoś istotnego znaczenia (Arendt, Tournier, Le Clézio, Taylor, Ricœur); aż po zniuansowanie wiary we wszechmoc narracji i zwrócenie uwagi na decydującą rolę wyjątkowości kontekstu sytuacyjnego (Houellebecq).

Druga część zbioru obejmuje szerszy zakres tematyczny, niż sugerowałby jej tytuł *Travelling between fiction and non-fiction*. Dotyczy bowiem form narracyjnych, które zgodnie z dominującymi wzorcami należałoby uznać za niepewne, nietypowe, ulomne, nienaturalne lub nie-normatywne. Trzy pierwsze teksty w tej sekcji rzeczywiście poświęcone są zagadnieniu stosunku między narracjami „fabularnymi” i „dokumentalnymi”. Ich autora-

mi są psycholog Jens Brockmeier (Paryż), estetyk Stefan Iversen (Aarhus) oraz literaturoznawczyni Mari Hatavara (Tampere).

Brockmeier stawia tezę, że tradycyjne rozróżnienie między opowieściami fikcyjnymi i dokumentalnymi jest pod wieloma względami nieistotne, gdyż w obu przypadkach znaczenia są konstruowane w ten sam sposób, w oparciu o specyficzny dla danej kultury kanon środków. Autor ilustruje swą tezę analizą listu napisanego w październiku 1955 roku przez młodego Jacques'a Derridę do przyjaciela, w którym przyszły filozof używa myśli o samobójstwie (a przynajmniej twierdzenia o niej) jako klucza porządkującego swe niespójne odczucia i doświadczenia.

Iversen zwraca uwagę na narracje, które można scharakteryzować jako ułomne (*broken*) i nienaturalne (*unnatural*). Przedmiotem jego analizy są powieść Jonathana Littella *Laskawe* (2006) oraz wywiady wspomnieniowe z duńskimi więźniami niemieckich obozów koncentracyjnych. Należy przy tym zauważyć, że Iversen sam jest aktywnym uczestnikiem zwrotu w literaturoznawstwie ku badaniu tzw. nienaturalnych narracji, autor zaś poprzedniego artykułu, Jens Brockmeier, reprezentuje psychologiczne badania nad narracjami ułomnymi. Środowiska te nie prowadziły do tej pory dialogu, więc w recenzowanych artykułach możemy obserwować rzeczywistość ciekawą próbę nawiązania między nimi kontaktu. Iversen dochodzi do wniosku, że między narracjami fikcyjnymi (nienaturalnymi) i opartymi na faktach (ułomnymi) nie ma istotnej różnicy, jednak ponieważ odbiorcy przypisują różny status ontyczny świadomości bohaterów rzeczywistych i fikcyjnych, to w konsekwencji stosują wobec nich także różne kryteria oceny.

Hatavara porównuje z kolei autobiografię Roberta Gravesa *Wszystkiemu do widzenia* (1929) z jego znaną powieścią *Ja, Klaudiusz* (1934), napisaną również w formie autobiografii. Badaczka skupia się na literaturoznawczej analizie tekstu, zwracając uwagę m.in. na funkcje paratekstów. W obu utworach autorka podkreśla dążenie podmiotu prowadzącego narrację do ustanowienia kontroli nad opowieścią i jej znaczeniami.

Dwa ostatnie rozdziały drugiej części książki wyróżniają się zwróceniem uwagi na teksty powstałe w sytuacjach bardzo odległych od obszaru zainteresowań większości literaturoznawców, przede wszystkim w kontekstach konwersacyjnych i teatrze życia codziennego. Ich autorkami są literaturoznawczyni Jarmila Mildorf (Paderborn) i socjolingwistka Alexandra Georgakopoulou (Londyn). Tematem artykułu pierwszej z nich są narracje prowadzone w drugiej osobie. Naukowcy ze wspomnianego już wcześniej nurtu „nienaturalnego” zaliczają je do obszaru swoich zainteresowań,

tożsamesgo przede wszystkim ze współczesną literaturą eksperymentalną. Twierdzą oni, że badanie tak nietypowych tekstów wymaga specyficznych narzędzi, nad których stworzeniem właśnie pracują. Mildorf nie zgadza się z nimi, wskazując, że narracje prowadzone w drugiej osobie zdarzają się też w całkiem „naturalnych” kontekstach, zarówno w kulturach europejskich, jak i innych, dlatego niezbędne jest bardziej zintegrowane podejście, obejmujące zarówno analizę dyskursu w sytuacjach konwersacyjnych, jak i teksty literackie. Jako materiału dla poparcia swych tez używa z jednej strony powieści *En attendant le vote des bêtes sauvages* wspomnianego już Ahmadou Kouroumy (1998), z drugiej zaś wywiadu przeprowadzonego z małżeństwem nauczycieli z USA, w którym opisują oni razem początki swego związku.

Georgakopoulou idzie jeszcze dalej w kierunku wskazanym przez Mildorf i poświęca cały tekst stworzonej przez siebie kategorii „wiadomości z ostatniej chwili” (*breaking news*) w życiu codziennym, czyli opowieści o małych wydarzeniach, których najważniejszym walorem jest właśnie świeżość, aktualność. Sięga tutaj zarówno do materiału zdobytego w badaniach socjolingwistycznych przeprowadzonych w grupie londyńskich nastolatków, jak i analizy profili fejsbukowych. Autorka ukazuje relacje i różnice między różnymi wersjami tej samej opowieści tworzonymi przez jednostki na użytek odmiennych widowni i w różnych sytuacjach komunikacyjnych. Wskazuje przy tym, że interpretacja i negocjowanie znaczeń, a także strukturyzowanie opowieści nabierają rozpędu już na tym bardzo wczesnym etapie konstruowania narracji, a nie tylko w wyniku refleksji z dystansu, jak sugerował m.in. Mark Freeman.

Na trzecią część książki *Travelling from body to story* składają się artykuły autorstwa psychologów. Lars-Christer Hydén (Linköping) podkreśla (odwołując się m.in. do Lakoffa i Johnsona), że ciała są zasobem środków, za pomocą których nadawcy konstruują swoje narracje, a odbiorcy je interpretują. Dlatego też procesy narracyjne muszą być badane jako doświadczenia osadzone w cielesności. Autor przywołuje przykłady chorych na Alzheimera i dowodzi, że ciało jest dla nich nie tylko ograniczeniem jako źródło słabości, ale też narzędziem komunikacyjnym. Hydén niuansuje zarazem obraz tej choroby jako całkowitej destrukcji zdolności narracyjnych.

Brian Schiff (Paryż) dokonuje przeglądu sposobów rozumienia pojęcia narracja w różnych nurtach psychologii. Zdecydowanie przeciwstawia się on redukcjonistycznemu wykorzystaniu narracji jako jeszcze jednej zmiennej w bardziej „naukowo” pojmowanej psychologii, proponuje natomiast, by psychologia narratywna skupiła się na badaniu tego, jak ludzie interpre-

tują doświadczenie życia, jak je kształtują i konfigurują za pomocą znaczeń i opowieści.

Kuisma Korhonen (Oulu) z kolei podejmuje polemikę z artykułem Wulfa Kansteinera i Haralda Weilnböcka *Against the Concept of Cultural Trauma (or How I Learned to Love the Suffering of Others without the Help of Psychotherapy)*, a szczególnie z zarzutem, jakoby badacze traumy kulturowej paranoicznie bali się narracji, wychodząc z założenia, że każda narracja musi prowadzić do przekłamań i zubażającej normalizacji. Korhonen twierdzi, że badacze traumy kulturowej doceniają rolę narracji, wskazując jedynie towarzyszące ich powstawaniu koszty. Wyjaśnia też, że pojęcie traumy kulturowej zawsze było swoistą metaforą, za którą kryły się różnego rodzaju konsekwencje traumy rzeczywistych ofiar (w szerokim tego słowa znaczeniu), oddziaływające na ich otoczenie także po upływie dekad od traumatycznych wydarzeń. Konsekwencje te, a w każdym razie wiele z nich, transmitowane są w czasie właśnie jako ulegające ciągłym przemianom narracje.

Do niewątpliwych zalet tomu należy zaliczyć to, że jest on dobrze skomponowany i dopieszczony od strony redakcyjnej. Dzięki temu stanowi spójną całość. Poszczególni autorzy odnoszą się do argumentacji prezentowanej w innych artykułach, co buduje wrażenie dialogu, nawet jeśli niektóre z tych uwag są dość powierzchowne. Niemniej spotkania dokonujące się w omawianym tomie dotyczą przede wszystkim trzech dyscyplin: językoznawstwa, literaturoznawstwa i psychologii. Stanowiska filozofii, historiografii, kulturoznawstwa, politologii czy socjologii są obecne tylko w niewielkim stopniu (jeśli w ogóle).

Zawartość zbioru nie do końca odpowiada jednak jego tytułowi i celom deklarowanym we wstępie: samej wędrowce pojęcia narracji przez różne środowiska dyscyplinarne i geograficzne poświęcono stosunkowo mało miejsca. Większość autorów opisuje raczej jej skutki. O wartości tomu stanowi przede wszystkim to, że daje on dość bogaty wybór najaktualniejszych podejść i problemów badawczych dotyczących różnie rozumianych narracji i dzięki temu może stanowić użyteczny drogowskaz dla przynajmniej trzech grup odbiorców: zawodowych humanistów tylko okazjonalnie stykających się z problematyką narracji, ale doceniających jej wagę; początkujących badaczy zainteresowanych tym tematem; oraz specjalistów, chcących być na bieżąco.

Najistotniejsza tendencja, która zdaje się krystalizować w omawianym tomie, to zwrócenie większej uwagi na zjawiska, które nie spełniają wszystkich kryteriów tradycyjnie rozumianego pojęcia narracji. Chodzi tu chyba o coś więcej niż tylko akademicką modę na nie-normatywność. Badanie

tych niepełnych, ulomnych, nienaturalnych, małych czy też (mniej lub bardziej) spontanicznych i nieuczęsanych narracji jest tak ekscytujące, dlatego że zdaje się stanowić obietnicę stworzenia modelu interpretacyjnego, który bardziej zadowalająco wyjaśniałby narracyjny charakter ludzkiego przeżywania świata i budowania tożsamości. Z jednej strony skierowanie uwagi na tego typu zjawiska pozwala uchwycić sprawczość jednostek i ich bezpośredniego otoczenia, z drugiej zaś wydają się one być bardziej uniwersalne niż skonwencjonalizowane twory literackie.

Licytowanie tak wysoko może prowadzić do wielkiego rozczarowania. Niektóre z podejść (np. nurt „nienaturalny” w swym obecnym kształcie) wydają się co najmniej problematyczne. Poza tym otwarte pozostaje pytanie o zakres produktywnej integracji pola. Wbrew intencjom autorów, jako całość zbiorów zdaje się wskazywać, że najbardziej obiecujące owoce dają przede wszystkim działania lokalne i autonomiczne, nakierowane na dalszą dywersyfikację i komplikację obrazu, nie zaś jego ujednoczenie. „Na świecie wszystko jest baśnią, ale zarazem wszystko jest też prawdą” – obserwacja ojca Taniaczekwycza mogłaby stanowić motto zbioru pod redakcją Hyvärinena, Hatavary i Hydéna. Jednak materiał zawarty w recenzowanej książce stawia pod znakiem zapytania użycie apodyktycznego zaimka „wszystko”. W przyszłości może warto by było też zamienić liczbę pojedynczą na mnogą, bo baśni, nawet tych prawdziwych, jest mnóstwo i na każdym kroku tworzymy nowe.

Bibliografia:

/// Arendt H. 2010. *Kondycja ludzka*, tłum. A. Łagodzka, Wydawnictwo Aletheia.

/// Bal M. 2012. *Wędrujące pojęcia w naukach humanistycznych: krótki przewodnik*, tłum. M. Bucholc, Narodowe Centrum Kultury.

/// Graves R. 1970. *Ja, Klaudiusz*, tłum. S. Essmanowski, Państwowy Instytut Wydawniczy.

/// Graves R. 1991. *Wszystkiemu do widzenia!*, tłum. T. Wyżyński, Książka i Wiedza.

/// Hyvärinen M., Hatavara M., Hydén L.-Ch., red. 2013. *The Travelling Concepts of Narrative*, John Benjamins Publishing Company.

/// Kansteiner W., Weilnböck H. 2008. *Against the Concept of Cultural Trauma (or How I Learned to Love the Suffering of Others without the Help of Psychotherapy)*, [w:] *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, red. A. Erll, A. Nünning, Gruyter, s. 229–240.

/// Kourouma A. 1999. *En attendant le vote des bêtes sauvages*, Le Grand livre du mois.

/// LaCapra D. 2001. *Writing History, Writing Trauma*, Johns Hopkins University Press.

/// LaCapra D. 2009. *Historia w okresie przejściowym: doświadczenie, tożsamość, teoria krytyczna*, tłum. K. Bojarska, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.

/// Littell J. 2008. *Laskawe*, tłum. M. Kamińska-Maurugeon, Wydawnictwo Literackie.

/// McEwan I. 2008. *Na plaży Chesil*, tłum. A. Szulc, Wydawnictwo Albatros Andrzej Kuryłowicz.

/// Ricœur P. 2008a. *Czas opowiadany*, tłum. U. Zbrzeźniak, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

/// Ricœur P. 2008b. *Intryga i historyczna opowieść*, tłum. M. Frankiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

/// Ricœur P. 2008c. *Konfiguracja w opowieści fikcyjnej*, tłum. J. Jakubowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

/// White H. 2000. *Poetyka pisarstwa historycznego*, red. E. Domańska, M. Wilczyński, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.

/// Zayarnyuk A. 2013. *Framing the Ukrainian Peasantry in Habsburg Galicia, 1846–1914*, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press.